

О.О. Ревякін (Європейський університет, м. Київ, Україна)
**ЕКОНОМІКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ МОТИВАЦІЇ
 ПЕРСОНАЛУ В ПРОЦЕСІ ДЕТИНІЗАЦІЇ
 ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ***

У статті проведено аналіз теоретико-методологічних і практичних проблем створення та раціонального використання систем мотивації персоналу в процесі детинізації підприємницької діяльності. З наукових позицій осмислено проблеми взаємозв'язку офіційної й тіньової економік, носіями яких виступають капітал і праця.

Ключові слова: мотивація персоналу, детинізація підприємницької діяльності, взаємозв'язок офіційної і тіньової економік, складові елементи структури тіньової економіки, інтереси соціальних груп, механізм корисливого розподілу.

Форм. 3. Рис. 1. Табл. 1. Літ. 11.

А.А. Ревякин (Європейський університет, г. Киев, Украина)
**ЭКОНОМИКО-ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ МОТИВАЦИИ
 ПЕРСОНАЛА В ПРОЦЕССЕ ДЕТЕНИЗАЦИИ
 ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В статье проведен анализ теоретико-методологических и практических проблем рационального использования систем мотивации персонала в процессе детенизации предпринимательской деятельности. С научных позиций осмыслены проблемы взаимосвязи официальной и теневой экономик, носителями которых выступают капитал и труд.

Ключевые слова: мотивация персонала, детенизация предпринимательской деятельности, взаимосвязи официальной и теневой экономик, составляющие структуры теневой экономики, интересы социальных групп, механизм корыстного распределения.

О.О. Revyakin (European University, Kyiv, Ukraine)
**ECONOMIC ORGANIZATIONAL ASPECTS
 OF PERSONNEL MOTIVATION IN FIGHTING
 SHADOW ENTREPRENEURIAL ACTIVITY**

The article carries out the analysis of the theoretical, methodological and practical problems in the rational application of the personnel motivation system in the process of moving the entrepreneurial activity out of shadow. The interrelation between formal economy and shadow economy is interpreted from the scientific viewpoint, including their key components – capital and labour.

Keywords: personnel motivation; moving entrepreneurial activity out of shadow; interrelation between formal and shadow economies; constituents of the shadow economy; interests of social groups; mechanism of lucrative distribution.

Постановка проблеми. Поширення тінізації економіки, її вкоріненість у трансформаційних суспільствах зумовлює макро-, мезо- та мікроекономічні диспропорції та структурні деформації суспільно-економічного розвитку, що призводить до різкого зниження ефективності державної політики, визнання тіньової економіки однією із загроз національним інтересам країни й національній безпеці в економічній сфері. Це зумовлює об'єктивну необхідність розробки теоретико-методологічної концепції практичної реалізації шляхів і

* статтю підготовлено на основі доповіді на XI-му міжнародному науковому семінарі «Сучасні проблеми інформатики в управлінні, економіці, освіті та екології» (2–7 липня 2012 р., Київ – оз. Світязь).

способів легалізації підприємницької діяльності, створення та раціонального використання систем мотивації персоналу в процесі детінізації.

Тінізація підприємницької діяльності підприємств істотно впливає не лише на їхню економічну діяльність, але й на соціальні процеси, що відбуваються на мікро-, мезо- та макрорівні. Тіньова економічна діяльність притаманна багатьом суб'єктам господарювання, що пояснюється зіткненням новітніх і застарілих прав, правил і норм, готовністю суб'єктів підприємницької діяльності діяти в умовах правової невизначеності з метою задоволення власних потреб. За таких обставин поступово сформувались неформальні правила, інфраструктура тощо, тобто практично відбулася інституціоналізація тіньової економіки.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні та практичні аспекти проблем існування та функціонування тіньової економіки у вітчизняній науковій літературі досить активно розробляються у працях таких економістів, як З. Варналій [9], В. Гончарова [1], І. Мазур [3], В. Мандибуря [4], П. Михайленко [5]. Дослідженням тіньової економіки в інших країнах займалися Д. Гілес та Л. Тедс [11], інші зарубіжні вчені.

Загалом, дослідження проблем тіньової економіки в Україні ще не отримало фундаментального та комплексного відображення в науковій літературі. У вітчизняній науковій літературі питання тіньової економіки, зокрема на мікрорівні, розроблені досить поверхово. Теоретичні і практичні питання тіньової економіки потребують подальшого розширення наукових досліджень. При цьому не слід виключати досвід вчених зарубіжних країн щодо цих проблем і необхідність його вивчення для використання в Україні.

Невирішені частини проблеми. Невирішеність проблеми обумовлена такими чинниками: недостатньою розробленістю в економічній теорії категорій «офіційна економіка», «тіньова економіка» та пов'язаних із ними понять; відсутністю обґрунтованої системи показників дослідження взаємозв'язку офіційної та тіньової економік; однобічним визначенням негативних наслідків існування тіньової економіки; необхідністю пошуку оптимального співвідношення між відкритістю економіки та мотивацією працівників і власників підприємств щодо відкритості підприємницької діяльності.

Метою дослідження є уточнення визначення категорії «тіньова економіка» як об'єкта економічної теорії та пов'язаних із нею інших економічних категорій; аналіз складових елементів тіньової економіки та методів її оцінювання; обґрунтування економіко-організаційних складових системи мотивації персоналу щодо детінізації підприємницької діяльності.

Основні результати дослідження. Тіньова економіка (ТЕ), маючи об'єктивний характер, існує в будь-яких економічних системах. Проте в країнах з трансформаційною економікою проблема обсягів і динаміки розвитку тіньової економіки набуває особливої актуальності. Недооцінка, неврахування обсягів тіньової економіки призводять до значних помилок у визначенні як мікроекономічних показників розвитку окремих господарюючих суб'єктів, так і економічних і фінансових пропорцій реалізації економічної політики в цілому. Зміст поняття «тіньова економіка» як соціального явища можна визначити, по-перше, як сукупність економічних відносин з приводу виробництва, обміну, роз-

поділу та споживання матеріальних благ і послуг між суб'єктами господарювання в умовах конфлікту між зростаючими їхніми потребами й обмеженими можливостями легального суспільного виробництва, що не контролюється, не враховується і не регулюється державою; по-друге, як економічну діяльність суб'єктів господарювання, яка не враховується, не контролюється і не оподатковується державою та (або) спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства; по-третє, як зріз суспільної свідомості, сукупність поглядів і переконань щодо легальних, напівлегальних і нелегальних форм і методів економічної діяльності в умовах суперечності між зростаючими потребами громадян й обмеженими можливостями легальної економіки; по-четверте, як тіньовий сектор економіки країни, тіньову інфраструктуру, тобто матеріалізація в просторі й часі конфлікту між сучасними потребами громадян і легальними можливостями їх задоволення [2].

Для визначення економіко-організаційних аспектів мотивації персоналу щодо детінізації підприємницької діяльності необхідно систематизувати види тіньової економіки за удосконаленими класифікаційними ознаками та визначити місце тіньового сектору економіки у порівнянні з легальним. Лише за чіткого детермінування того чи іншого виду тіньової економіки можливе створення ефективного комплексу заходів, що забезпечить ефективну мотивацію легалізації всіх видів підприємницької діяльності та дасть змогу визначити місце людини в створенні легального продукту [10]. Враховуючи ключові аспекти: наслідки, мотиви, рівень поширення й організованості, обсяги, суб'єкти «тіньової діяльності», пропонується така класифікація тіньової економіки (рис. 1).

Однією з основних умов підвищення ефективності мотивації праці, зацікавленості працівників і роботодавців у легалізації результатів підприємницької діяльності є визначення її критеріїв, основні з яких такі: можливість пристосування системи мотивації праці до конкретних умов діяльності підприємств та їх підрозділів; максимальна реалізація особистого потенціалу працівника з метою досягнення легальних результатів діяльності підприємства на основі застосування правильно підібраних засобів, методів і правил стимулювання праці; врахування цінностей і сподівань працівників; забезпечення тісного зв'язку між стимулюючими виплатами й ефективністю праці; підтримання певної структури винагороди; максимальна реалізація інтересів як працівника, так і підприємства; систематичне оцінювання та корегування системи стимулювання праці з метою визначення її ефективності.

Однак одним із головних критеріїв ефективності системи мотивації і стимулювання праці в підприємницькій діяльності, особливо в умовах необхідності її детінізації, має бути прибуток, що забезпечує єдність вартісної форми оцінки міри праці та її оплати. Обов'язковою умовою створення ефективної системи мотивації в процесі детінізації підприємницької діяльності є встановлення раціонального співвідношення доходів від праці та власності, особливо для осіб, які є власниками та працюють на підприємстві. Соціальним наслідком вирішення цього питання є поліпшення ситуації на ринку праці, підвищення загального рівня привабливості легального способу ведення підприємницької діяльності.

Рис. 1. Класифікація видів тіньової економіки, складено на підставі [1, 56–64; 2, 343–350; 9]

У зв'язку з тим, що офіційних даних щодо обсягів прихованих видів підприємницької діяльності не існує, автором пропонується такий метод оцінювання обсягів тіньової економіки, який складається із 3 етапів:

1. Розрахунок кореляційної матриці за відомими (явними) чинниками. Оцінювання зв'язку між чинниками.

2. Побудова моделі за допомогою використання діаграми шляхів, яка відбиває інтуїтивне бачення того, яким чином явні та приховані змінні пов'язані між собою. Перехід від простого до складного, тобто побудова спочатку однофакторної, а потім двофакторної та регресійної моделей, їх поєднання.

3. Аналіз отриманих результатів структурного моделювання й оцінювання невідомих параметрів.

За результатами проведеного автором дослідження було з'ясовано, що на обсяг тіньового сектору підприємницької діяльності істотний вплив здійснюють: частка товарообмінних операцій у загальній кількості реалізованої продукції; індекс основних фондів. На обсяг тіньової торгівлі впливають такі явні чинники, як індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту та індекс основних фондів.

Формально регресійну модель можна записати у такому вигляді:

$$SE = a10 \times SRE + ZETA1 + S, \quad (1)$$

$$RE = a11 \times SRE + a12 \times SE + ZETA2 + S,$$

де SRE – міра державного регулювання економіки; SE, RE – тіньова та реальна економіки; $a10, a11, a12$ – невідомі коефіцієнти; $ZETA1, ZETA2$ – помилки, дисперсії яких також є вільними параметрами; S – стандартна помилка.

Отримавши оцінку параметрів тіньового та реального секторів економіки за формулою (1), визначимо коефіцієнт тінізації підприємницької діяльності як частку обсягу тіньової сфери в реальній, тобто перший коефіцієнт тінізації:

$$K_{(SE)_i}^t = \frac{SE_i^t \times 100}{OE_i^t + SE_i^t} = \frac{SE_i^t}{RE_i^t} \times 100, \quad (2)$$

де $K_{(SE)_i}^t$

SE_i^t, OE_i^t, RE_i^t

– відповідно тіньова, офіційна та реальна економіки в i -й галузі в t -му році.

У результаті отримано оцінки обсягу тіньового сектору підприємницької діяльності у галузях сфери матеріального виробництва (табл. 1).

Таблиця 1. Оцінки коефіцієнтів тінізації деяких галузей сфери матеріального виробництва України, %*

Галузі сфери матеріального виробництва	2007	2008	2009	2010	2011
Промисловість	26,1	27,0	27,0	27,3	27,4
Сільське господарство	4,0	3,9	3,9	3,9	3,9
Транспорт	40,5	39,7	39,7	39,4	39,3
Торгівля	73,7	74,3	74,3	73,7	73,6

* складено на підставі [2, 343-350; 4, 61-74; 7, 172-175] та власних розрахунків за [8].

Підприємницька діяльність, очевидно, є одним із найважливіших видів діяльності людини, стан і розвиток якої постійно підпорядковуються дії соціально-економічних мотивацій. Механізми і методи реалізації мотивацій розвитку підприємництва з точки зору власників такі: забезпечення одержання прибутку; забезпечення соціально-економічного престижу в громаді тощо. До соціально-економічних мотивацій підприємницької діяльності з точки зору найманих працівників відносяться мотивації: отримання заробітної плати за виконання завдання; отримання премій за високу якість виконання завдання; отримання складнішого завдання; отримання спеціальних винагород тощо. Тому механізм мотивації підприємницької діяльності можна представити як сукупність засобів, важелів, інших чинників, що спонукають розвиток підприємництва у напрямках вирішення найважливіших проблем даного підприємства, а також певних правил їх взаємодії, які реалізуються суб'єктом мотивацій підприємницької діяльності щодо найманих працівників. До основних чинників належать: можливість реалізації права на самостійну підприємницьку діяльність, можливість бути власником майна і засобів виробництва, можливість отримання прибутку (доходу).

Відповідно до чинного законодавства, в Україні на сьогодні наявний широкий (практично необмежений) спектр можливостей здійснення прибуткової діяльності. Цей спектр можливостей залежить від регіональних і галузевих особливостей господарського комплексу, особистих інтелектуальних інтересів підприємця, від здібностей і сподівань працівників тощо. Разом з тим, найбільш типовим напрямом реалізації цих можливостей є адаптація діяльності

підприємства, по-перше, до потреб ринку у продукції і послугах; по-друге, до умов ринку (конкуренції товарів та послуг); по-третє, до заповнення потреб ринку привезеними товарами та послугами. Реалізація кожного з цих напрямів часто спонукає підприємство частково або повністю приховувати або певні напрямки діяльності, або доходи від оподаткування [7].

Основна організаційно-економічна засада вдосконалення механізму мотивацій організації персоналу підприємства може бути сформульована таким чином: для кожного працівника найвищий матеріальний достаток можливий лише в тому разі, коли цей працівник досягне найдоступнішого для нього рівня продуктивності праці за умов повної легалізації результатів його праці. До основних напрямків вдосконалення механізму мотивацій діяльності персоналу підприємства за умов детінізації підприємницької діяльності, на нашу думку, слід віднести такі: підвищення конкретності показників преміювання; підвищення ролі кінцевих результатів господарювання у преміюванні працівників. Важливою складовою системи соціально-економічних мотивацій підприємництва є мотивації завоювання соціального престижу у суспільстві, у громаді. Останніми роками в Україні цей вид мотивацій широко використовується практично на всіх рівнях державного і громадсько-політичного управління. Проводяться різноманітні конкурси на здобуття звання «людина року», «кращий підприємець року», «кращий меценат року» тощо. Зокрема, одним із таких конкурсів є Всеукраїнський конкурс на звання «кращий роботодавець року» [5].

Відповідно до цього підходу, нами запропоновано систему первинних показників, яка включає: обсяг виробництва; чисельність зайнятих; заробітну плату; кошти на благоустрій території підприємства; кошти на соціальну допомогу; інвестиції в основний капітал підприємства, кошти на навчання персоналу [6].

Інтегральний індекс визначається методом розрахунку середньо геометричного з добутку значень індивідуальних індексів за формулою:

$$I_j = \sqrt[8]{\prod_{i=1}^8 (1 + I_{ij})} - 1, \quad (3)$$

де j – номер підприємства ($j = 1, \dots, 8$); i – номер показника ($i = 1, \dots, 8$);

$I_{ij} = \frac{L_i}{\sum L_{ij}}$ – індивідуальний індекс; L_{ij} – значення первинного показника.

Висновки. Проведене комплексне дослідження наукової проблеми співіснування і взаємозв'язку офіційного й тіньового секторів економіки, місця мотивації працівників щодо детінізації підприємницької діяльності дає змогу зробити такі теоретичні узагальнення і практичні висновки: наведені терміни «офіційна економіка» та «тіньова економіка» дозволяють чітко розмежувати легальну та нелегальну економічну діяльність; осмислення тіньової економіки як економічного явища та визначення сутності й масштабів, а також чинників, які забезпечують неухильний розвиток і поширення тіньових структур, дозволяє стверджувати, що за будь-якого державного устрою ці процеси обумовлюються штучним створенням умов їх існування та подальшого розширення. Для більш повного розуміння явища тіньової економіки була обґрунто-

вана структура тіньового сектору економічної діяльності, яка дозволяє: ширше бачити ініціативу фізичних і юридичних осіб у пошуках корисної економічної діяльності та взаємозв'язок даного виду діяльності з легальною економікою; охарактеризувати самовизначення особистості фізичної або юридичної особи, а також правові та економічні умови, що призводять до соціально-політичних наслідків тіньової економічної діяльності тощо.

На основі обґрунтованої структури тіньової економіки визначено носії та основні класифікації взаємозв'язку офіційної й тіньової економічної діяльності. Класифікація взаємозв'язку офіційної й тіньової економіки дозволяє, окрім негативних наслідків впливу тіньової економічної діяльності на офіційну, виділити й позитиви, до яких слід віднести те, що тіньовий сектор є тимчасовим засобом виживання значної кількості населення, незалежно від соціального стану. Запропоновано власний метод оцінювання тіньового сектору у деяких галузях економіки, який допоможе одержувати реальні значення мікроекономічних показників офіційної економічної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності. Соціально-економічні мотивації персоналу в процесі детінізації підприємницької діяльності – це сукупність чинників, що спонукають власників, керівників, менеджерів, персонал підприємств до легалізації підприємницької діяльності з метою отримання прибутку й ефективної праці.

1. Гончарова В.А. Макроекономический анализ процессов тенизации экономики Украины // Ринкова трансформація економіки. – Вип. 4. – Х.: Основа, 1999. – С. 56–64.

2. Кіржецький Ю.І. Тіньова економіка: суть та ідентифікація // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – Вип. 239. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – С. 343–350.

3. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: Монографія. – К.: ВПЦ Київський університет, 2006. – 329 с.

4. Мандыбура В., Ходачук О. Проблемы определения объемов денежной массы, коэффициента монетизации и направлений реформирования финансового сектора Украины // Финансовые риски. – 1998. – №4. – С. 61–71.

5. Михайленко Д.Г., Дороніна М.С. Социально-психологические методы управленческой деятельности: сущность и содержание // Бизнес Информ. – 2008. – №1. – С. 72–77.

6. Параскєєва А.М. Напрямки економічної оцінки рівня тінізації вугільної галузі // Економічні проблеми адаптації та розвитку вищої школи в умовах ринку: Зб. наук. праць Інституту економіко-правових досліджень НАН України. – Ч. II. – Донецьк: ІЕПД НАНУ, 2004. – С. 135–143.

7. Полищук Е.А., Бузни А.Н. Малое теневое предпринимательство в структуре рекреационного комплекса АР Крым // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. – Серия: Экономические науки. – Вып. 12. – Симферополь, 2008. – С. 172–175.

8. Промисловість України у 2007–2011 роках: Статистичний збірник / Державна служба статистики України, 2012 // ukrstat.org.

9. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: Монографія / За заг. ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.

10. Черевко О.В. Мотиваційні механізми зниження тіньової діяльності у сфері підприємництва // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Фінансова політика приватизованих підприємств і механізми її реалізації: Збірник наук. праць / НАН України. Інститут регіональних досліджень; Редкол.: Відп. ред. акад. НАН України М.І. Долішній. – Вип. 4 (XLII). – Львів, 2003. – С. 289–298.

11. Giles, D.E.A., Tedds, L.M. (2000). Taxes and the Canadian Underground Economy. Toronto: Canadian Tax Foundation. 320 p.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2012.